

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Марія Братусь

ДАВНІ Й НОВІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО

Фразеологія, як відомо, найяскравіше відбиває дух, ментальність народу, оскільки акумулює досвід попередніх поколінь і завжди несе в собі емоційно-експресивну оцінку. Саме фразеологізми допомагають читачеві художнього твору уявити типовий образ того чи того персонажа, почути його індивідуальні інтонації.

Минуле й сучасне завжди крокують поруч. Помітити в сучасному художньому творі традиційний, широко вживаний фразеологізм не так і складно, а виявити вислів, який має тенденцію стати фразеологізмом, – значно важче. Щоб явища сучасного слововжитку увійшли в активний фразеологічний словник, потрібен час. Формування такого словника залежить як від позамовних причин, так і внутрішньомовних. На функціонуванні фразеологізмів позначаються й соціальні чинники. Одні вислови характерні для людей старшого покоління, інші – для молоді, одні – для людей з вищою освітою, інші – для людей без освіти. Мова сучасної української прози відбиває ознаки часу, життя соціуму.

Сучасна письменниця, авторка багатьох неординарних, цікавих й актуальних творів, Євгенія Кононенко вміло використовує у своїй творчості не тільки давні мовні джерела українського народу, зокрема традиційні фразеологізми, але й свіжі, активно вживані молоддю, що народжуються в сучасній мовній практиці.

Традиційні фразеологічні вислови фіксуємо в мові персонажів. Серед емоційно забарвлених назвемо такі: *краще гірка правда, ніж солодка брехня* ('про важливість повідомлень правдивих речей'), *як курка лапою, як осел хвостом* ('про недбалість, неохайність, неакуратність'), *через пень колоду* ('аби-як, не так як треба'), *як грім серед ясного неба* ('зненацька'), *як сніг на голову* ('зненацька') *чи пан, чи пропав* ('домогтися усього бажаного чи все втратити'), *як дають, то бери, якщо б'ють, то біжи, кричи* ('про пристосування до обставин'), *котлети, як то кажуть, окремо, таргани окремо* ('про суттєве та несуттєве'), *було-було, і за водою сплигло* ('минути, пройти без вороття'), *жити й горя не знати* ('життя без клопоту').

Переважно наведені фраземи уживають персонажі, представники інтелігенції, яка важко переживає добу нестабільності, соціальну невлаштованість 90-х років ХХ століття. Пор.: *Зараз модно не робити культ з минулого, було-було, і за водою сплигло* (3: 67); *Але мене завжди моя мама вчила: краще гірка правда, ніж солодка брехня* (3: 137); *Я таких картинок намалюю сто на день! Таке, як «Три богатири» чи «Три царівни», звичайно, не зможу, куди мені! Але й та чувирла теж так не вміє! Вміє тільки, як курка лапою, як осел хвостом!* (3: 143); *Ти й лекції за програмою розумієш через пень колоду, а на гуртках взагалі всі говорять мовою, якої ти ніколи не вивчала* (1: 14); *... може, то був підступний план – прилаштувати Настю в її родині, а собі жити й горя не знати* (2: 142). Уведення таких фразем, що часто виступають у ролі сентенції, поради, роздумів у пряму мову персонажів, виявляє соціальну психологію, увиразнює зображену ситуацію. Експресивність фразеологічних сполук з часом не втратилася, а, навпаки, вони осучаснені й актуалізовані.

Про соціальну, побутову невлаштованість, життя в клопотах і турботах свідчать синонімічні фразеологічні сполуки *житейське море* [5: 405], *життєве море, тягти житейського воза*. Напр.: *Під час того «стажування» ти підхоплюєш незаплановану вагітність. Знову жах, знову нудота, знову ганебний каналізаційний чорторій в житейському морі* (1: 20); *І вони пили, і він думав, що є два континенти в життєвому морі. Один із них утворюють подружжя. Які люблять одне одного*

і які не люблять, або любить хтось один, або обидва люблять, але не одне одного... Які можуть співіснувати і які не можуть, однаке все одно співіснують. Які спільно **тягнуть життєвського воза** і які перекидають того воза на інших (4: 22). У контекстах наведені сполуки стоять у кінці речення, тобто вони логічно увиразнені. Таке розташування фразем дозволяє акумулювати домінуючі значення, унаочнити ситуацію. Крім того, авторка послуговується стилістичною фігурою ампліфікації – завдяки повтору прислівника *знову* підсилюється емоційність висловлювання.

Як антонімічні до названих сполук виступають номінації на зразок *для повного щастя, у найлуччих домах, провести вечір як білі люди, жити як люди*. Цікаво, що такі сучасні частовживані сполуки мають подвійне значення: з одного боку, йдеться про безтурботне життя, а з іншого – звичайне життя людей з їхніми клопотами особистісного характеру, пов'язаними з питанням моралі. Так, пор.: *Але насправді свекруха була дуже задоволена своїм життям. Єдине, чого їй бракувало для повного щастя, – маленької дрібнички, штампика у паспорті* (4: 6); – *Все, як у найлуччих домах, – чоловік цілує її у плече, подає плаща. Вони виходять з дому, де на них біля під'їзду вже чекає таксі. – Проведемо вечір як білі люди, – каже чоловік і голосно називає водієві престижний ресторан* (4: 26); *У ліжку чоловік виявляє неабиякий такт і не нагадує про подружні обов'язки... На підлозі – драні колготи. Залишки урочистого виходу в світ. Провели вечір як білі люди. І раптом щось заспокійливо відгукнулося всередині.. Чого б це? Мабуть тому, що поки чоловік був у ванні, вона спритно заховала подарунки від француза у книжковій шафі за томами БВЛ. Буде чим почастувати Василя, коли в чергове потече кран на кухні* (4: 31); *Господи, коли ж ми житимемо як люди? Коли можна буде кидати дружині тисячі баксів на місяць, і щоб не питала, де був, що робив, чому її не взяв* (4: 139).

Авторка не оминає фразеологізмів, описуючи характери персонажів, психологічні портрети. У таких описах підкреслюється та чи інша характеристична деталь і водночас унаочнюється, конкретизується образ.

Для зображення гонористих людей, які презирливо ставляться до інших, слугують фразеологізми, неодмінним компонентом яких є соматизм *ніс*. Наприклад: *Просто вона зависоко задирала*

носа і забагато крутила хвостом (3: 98); *А щоб Мар'яна не задирала носа, ніби тільки вона здатна робити дорогі подарунки, я їй теж подарувала фірмові шкіряні рукавички* (3: 114); *Найбільше ненавиджу тих, хто дере носа і не пускає знайомих людей на поріг* (3: 139).

У значенні ‘азнати невдачі’ використано сполуку *лишитися з носом*, пор.: – *Ні! То Паня Бабченко! Зінка робила йому дірку в голові: директор візьме гроші і витратить їх на себе. А ми лишимся з носом. Ніби вона, паскуда, не знала, що за людина був Анатолій!* (3: 156). У прямій емоційній мові персонажа з’являються два фразеологічні вислови, що підсилюють психічний стан людини, виявляють ставлення персонажа до іншої особи. Лексема *ніс* набуває ознаки персоніфікації у розмовних висловах, коли йдеться про людину, пор.: .. *а переповнені моторошними враженнями шукачі істини йдуть до відведеної їм кімнати, за яку заплатили по п’ять гривень з носа* (3: 181). У значенні ‘дуже якісно’ вжито фразеологічну сполуку *комар носа не підточить*, пор.: – *Ну, то передай хазяїну, що все вийшло. Комар носа не підточить. А це вам, те, що ви просили, – він віддає їм дискету, – файл anatol.spec та rudchenko.spec* (3: 152).

Щоб передати стан неспокою, відчаю, гіркоти, почуття незадоволення, використано сполуки на зразок *моторошно на душі, дряпали кішки по серцю, як у воду опущений, сам не свій, як побитий пес, бути на грані, сидіти на голові*. Наприклад: *А хтось дізнався, що вона везе гроші й убив її за них. Господи, куди це він? Проминув власний будинок! Настільки моторошно на душі* (3: 97); *Тому можна вірити, що він таки йшов додому сам не свій. Як із зашморгу вийнятий. Як у воду опущений. Він про щось таке довідався, що не міг жити далі. І не міг, щоб далі жила його дружина»* (1: 97); *Володя тікав від лютої дружини до якої-небудь молодиці, яка таки солила огірки, на кілька днів, а потім повертався додому, як побитий пес* (1: 98); – *Нічого хорошого! Жити не хочеться! Всі в бігах, Павлик, як завжди, в мене на голові* (2: 23); *Мама вже говорила бозна-що, чоловік був на грані, у сина кінець навчального року* (2: 12); *У Лариси дряпали кішки по серцю, що Чеканчук так легко відновлює шури-мури з сукою Мар'яною* (3: 27).

Виводячи на сторінки своїх творів образи людей, які фетишизують гроші, будь-якою ціною самостверджуються в житті, письменниця звертається до характерних усталених висловів на зразок *отримувати щось на халяву, мати задурно такі гроші, хотіти гроші за так*. Подібно до реалій суспільства 90-х років ХХ ст. зображено психологічні типи персонажів. Наприклад: *Але в Україні така стратегія не проходить, оскільки всі дуже грамотні і звикли **отримувати підтримку на халяву** (3: 11); Навіть, як дасть мені купу грошей, я не куплю собі того, що Мар'яна мала задурно (3: 99); Я день і ніч на роботі! Я заробляю гроші! Він сам тиняється по хаті! Нікого не можу найняти, щоб його гляділи! Мало морили голодом тих бабок. Стоять по переходах, руки тягнуть: люди добрі, подайте, три дні не їла! А працювати в пристойний дім не йдуть! Хочуть **гроші за так!** Я ніколи не подаю! (2: 44); Її чоловік уже давно перебував на межі безробіття. Він брався за все, навіть за мережевий маркетинг, але в нього нічого не йшло. А тут **задурно такі гроші** (2: 138).*

Грошовий стимул – наскрізна тема творів Євгенії Кононенко. Зважаючи на фетишизацію грошей у добу, в якій живуть персонажі, можна зрозуміти, чому в текстах так багато назв грошей. І що дивно, серед цих назв рідко трапляється національна валюта – гривня. Фігурує вона у контексті із соматичним іменником *ніс* (*п'ять гривень з носа*). Часто вживані іменники *гроші, валюта, умовні одиниці, зелені папірці, зелена купюра, бакси, купони, карбованці, дойчмарки*. Йдеться насамперед про ознаки доби, в якій опинилася країна у період її становлення, – нестабільне фінансування, нестабільний стан економіки, девальвація гривні, поява валюти – долара, отримання заробітної плати в конвертах й у доларах. Звідси й поява таких явищ, як подарунок на день народження – валюта в конверті, наявність валюти у тих, хто працює в іноземних фірмах, поява обмінних пунктів тощо. Пор., *Треба знайти обмінник, поміняти **зелені купюри на купони**, піти до якогось харчового закладу (4: 139); І ось тобі на день народження. Скромний конвертик зі скромним **зеленим папірцем** (4: 125); Намацав зелену купюру. Що воно там? П'ятдесят? Десять було двадцять. Було. Було, але нема часу шукати ті двадцять **баксів**. Ідіотське слово «**бакси**» (4: 129); Привіз тьоті Марусі незвичні*

тоді в радянському обігу **дойчмарки**, яких вона боялася і просила його обміняти в банку на тоді ще радянські карбованці (1: 63). Семантичне поле «гроші» (заробіток) розширюється за рахунок лексем валютники, «валютні» діти: *А потім Таня із жалем сповістила, що саме цього дня її черга їздити до «валютників»*. Вона підробляла в платній швидкій допомозі для забезпечених дітей» (3: 131); *Приїде на «швидкій» до його оптики, відвезе на свою дільницю, а сама поїде до «валютних» дітей* (4: 132).

Крім лексико-фразеологічних засобів, які вказують на соціальну тему, у сучасній прозі спостерігаємо фразеологізми, пов'язані з вербалізацією морально-етичних понять. Це фраземи зниженого стилістичного забарвлення на зразок *стрибати в гречку, шури-мури, «ходити» наліво-направо, гуляти, перегуляти, березневий кіт, скакати в гречку на буряках*. Пор.: .. і паралельно *стрибала в гречку* з якимось банальним провінціалом – *навряд чи то якийсь місцевий мільонер* (3: 62); *А в гречку на буряках скаче* кожна друга (1: 13); *Якщо вона й гуляла, то дуже тихенько, я нічого не бачив* (1: 116); *Тетяна плакала в квартирі у свекрухи, розповідала, що давно знала про Светку, думала, хай перегуляє, березневий кіт, а он як воно вийшло. А Тамара Владиславівна глухим голосом відказувала, що її чоловік після того, як... як у нього з'явилася жінка, для неї перестав існувати* (1: 119).

Що додають сучасні контексти до семантики усталених фразем? Своєрідним знаком «сучасності» є власна назва *Лувр*, яка потрапляє у вислів, співзвучний з відомим фразеологізмом *метати бісер (розкидати, кидати, розсипати) бісер (перли, перла) свиням (перед свинями, перед свинями)*, який має значення ‘марно говорити, доводити щось тому, хто не може збагнути, не здатний або не хоче зрозуміти того, що йому кажуть’ (ФС, 386). Наприклад: *А тут та жалюгідна тупість, коли щось пояснювати – однаково, що вести свиню до Лувра* (3: 8).

Серед зафіксованих фразеологічних зворотів вирізняємо ті, що властиві мові персонажів, які представляють молодше покоління. Серед них, наприклад, *косити під щось* – ‘удавати із себе когось’, *робити дірку в голові* – ‘заклик до того, щоб пам'ятати, тримати щось у голові’, *кайфувати* – ‘отримувати задоволення’, *вибитися в круті* – ‘досягти матеріального

успіху'. Пор., уживання названих висловів у контексті: *Імітація – це не просто підробка чи фальшивка. Це коли сірість «кочить» під яскравий талант. То найстрашніша лайка в устах Мар'яни Хрипович. Навіть на лайка, а вирок (3: 11); В одній з маленьких спалень схлипують діти. І ніякий мужик не сопе й не вимагає матраса. Ти щиро кайфуєш від того (1: 28); А Стьопка вибився в круті. В нього вдома так гарно (2: 25).*

Особливістю ідіостилю Євгенії Кононенко є активне вживання фразеологізмів, що часто виступають у ролі стилістичної фігури ампліфікації. Значення фразем пов'язане із соціальним, побутовим, морально-етичним життям сучасної людини. Індивідуалізуючи мову персонажів, вони водночас постають словесними символами, образною характеристикою сучасного суспільства.

1. Кононенко Є. Без мужика. Prosus nostalgos. – Львів, 2006.
2. Кононенко Є. Зустріч у Сан-Франциско: Збірка оповідань. – К., 2006.
3. Кононенко Є. Імітація: Роман. – 2 вид., випр. – Львів, 2008.
4. Кононенко Є. Новели для нецілованих дівчат. Рукописні новели. – 2 вид. – Львів, 2009.
5. Словник фразеологізмів української мови. – К., 2003.